

тънното му ориентиране и развитие „(Поезията има много измерения“).

Историкът Г. Марков е представен в разглеждания еднотомник от избрани работи с жанра на литературно-историческия етиюд. В същност повечето от предлаганите работи са части от по-големи изследвания, но имат и самостоятелна „етюдна“ стойност. Изследователският интерес на Марков в литературната история се насочва към яркото, но често сложно и противоречиво явление (Д. Дебелянов, Г. Милев, А. Страшимиров), което му дава възможност да съчетае историзма с критицизма, да отстои на практика своите методологически принципи и преди всичко класовия подход при отчитане цялата сложност на изследваното литературно явление. Всяка от тези работи има своя специфика, но почти всяка има едно и също ценно достойнство — насочва вниманието ни към такива страни на разглежданото явление, които или не сме забелязвали, или не сме им отдавали дължимото значение. Дали това ще бъде свособразието на Вазовия хумор в „Чичовци“, източниците и особеностите на Дебеляновия елегизъм, ролята на идеала за идейно-художественото постижение на „Септември“ от Г. Милев или поистика на романа „Хоро“ на А. Страшимиров, историкът не изменя на това свое „правило“.

Общото впечатление от избраните произведения на Георги Марков според мене е, че пред нас е литературовед, който предпочита да насочва изследователските си усилия към ключови проблеми. Делото му не респектира с мащабност, но е монолитно и многоизмерно. За това допринася и авторовият стил, в който историко-теоретичната, критикотелетичната мисъл, „високата“ абстракция винаги е вградена в богат и доказателствен литературен материал.

Георги Гетов

**„ИСТОРИЯ ВСЕМИРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.
ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМОЙ И СРАВНИТЕЛЬНО-
ГО АНАЛИЗА“** от И. Г. Неупокоева,
М., Изд. Наука, 1976

Истината за закономерностите на световния литературен процес се постига не само с негово дълбоко познаване, но и чрез принципа на разграничаване от други теории от този род, чиято същност се гради на немарксистически концепции, кореспондиращи с методологическия еklektизъм, игнориране на корелацията обективно—субективно (респ. личност—общество). И. Г. Неупокоева много точно, умело, с необходимия научен такт (но и с една богато нюансирана непримиримост) гради своите концепции, които представляват качествено нови постановки в системното и сравнително изучаване на литературния процес. Неслучайно се акцентува

върху творческия характер на научното мислене, върху онези „интерпретации“ на историческите факти, без които е невъзможна истинската задълбочена и обобщена система на изследването. Защото и най-гъвкавата и „прозорлива“ класификация на литературно-историческите факти (разгледани в тяхната взаимна обусловеност) не означава автоматически научна система на литературния процес.

Обикновено се смята, че изграждането на една нова теория се предшества от тотално унищожение на противника (поне такава е била обобщената „практика“ в утвърждаването на повечето от досегашните литературно-научни концепции). Но в строгия академичен диспут този проблем придобива необходимите нюанси. Истината за литературните феномени се налага най-често в умния интелектуален спор, в който наистина средствата се подбират, уважава се концепцията на противниковата страна, без обаче да се издапа в християнско всеопрощение към нейните грешки.

Ето защо авторът на книгата съвсем планомерно и закономерно ангажира себе си (и съветската литературоведска наука) в една полемика, която приема позитивните страни на западноевропейското литературознание, но изтъква аргументирано и категорично несъстоятелността и фрагментарността на западната компаративистика, които неминуемо я водят до мъртвата точка. Неслучайно на последните компаративистични конгреси се отбелязва „изчерпването“ на научните проблеми, които са стояли в зрелищното поле на най-видните представители от „школата“. Затова и социологичната на литературата като нова, „модерна“ дисциплина се възприема от много западни учени като своего рода спасение от безпътната, до която е стигнала „архаичната“ компаративистика. Критиковайки ограничеността на компаративистиката и структуралното литературознание, И. Г. Неупокоева очертава ясно контурите на съвременния марксистически системен и сравнителен анализ. Преди всичко посочва се несъстоятелността на някои твърдения, които отричат възможността да се изучава историческата логика в развитието на литературата или се критикува отказът от интерпретиране на закономерностите в световната литература. По друг път са насочени усилията на компаративиста И. Ханкис, но на практика резултатите са почти идентични. Предполагам, че множество и разнообразни подготвени изследвания из областта на международните и други „интернационални и наднационални сили“, паралелни литературноисторически интерпретации и сравнителна характеристика на върховите постижения в литературата, той достига до извода за отказ от термина всемирна литература, който според него е „научно необхватен“. Реалното състояние на литературната наука (в негово виждане) дава основание да се говори за съвкупност от много литератури

„европейска литература“, „световна история на литературите“ и т. н. Недалеч от неговата концепция е и тезата на Е. Лаатс, който утвърждава, че съществуват няколко световни литератури: „западноевропейска световна литература“ и „други световни литератури“. Явен е тук акцентът върху европоцентризма в литературната наука. От подобни позиции до теорията за западното „превъзходство“ на Тунк има само една крачка. Епицентърът е западноевропейската литература, а останалите произведения на световното словесно изкуство са предимно периферия на европейското културно и духовно развитие. Ето защо И. Г. Неупокоева с пълно право определя дълбокия подтекст на подобни теории, които предпамерно отричат възможността да се изучава всемирната литература в контекста на общите закономерности на нейното развитие, с термина анахронизъм, преследване на определени идеологически и политически тенденции. С неголяма „прозорливост“ се отличават и концепциите на Фридрих и Мелон, в които основният фактор за влиянията тушира конкретно-историческата основа на литературния процес.

Огромният литературоведски апарат (на няколко езика), който ползува И. Г. Неупокоева, ѝ дава възможност да прецени обективно достойнствата и несъвършенствата на множество концепции за систематизиране и периодизация на световната литература като процес. Посочвайки несъстоятелността на „изтокоцентристките“ концепции, които методологически представляват игнориране на историческия минимизъм, авторът отбелязва всички постижения на френската тритомна „Всеобща история на литературите“: обобщеното интерпретиране на световния литературен процес в неговото многообразие, тенденцията да се разглежда този процес в контакт с всемирната история. Но позоваването на компаративистичните „постигания“ и недостатъчното внимание, което се оказва на източните литератури от Ранното средновековие, предшествувачи европейските литератури, с нищо не повишава значимостта на френското издание. Напротив, подобни твърдения звучат като анахронизъм, като се имат пред вид много изследвания върху типологическите връзки на средновековните източни и западни литератури, излезли от печат в последно време. Докато „неточността“ в раздела „Европейско средновековие и останалият свят“ във френското издание Кийе може да се отгледне на недостатъчна „осведоменост“, възприетата от авторите позиция лишава труда от основните типологически връзки и контакти като цялостна концепция за развитието на световния литературен процес. С още по-голяма сила се налага убедителната полемика на И. Г. Неупокоева с възприетата от авторите на труда тенденция към „обективен“ структурален анализ, който според тях трябва да замени остарелия емпиризм. Авторът на „История на световната

литература“ е безспорно прав, когато атакува основните становища на структурално-семиотическата компаративистика с нейния подчертан акцент върху синхронността при почти пълно игнориране на диахронията. Защото анализът преимуществено на текста за сметка на контекста, абсолютизирането на знаковата система като методология не може да представи обобщена и задълбочена картина на истинската диалектика в литературното развитие. Тази „наднационална“ концепция лишава литературния процес от вътрешната диалектика на националния и интернационалния прогрес. Със същите недостатъци се отличава и трудът на Р. Велек и А. Уорън „Теория на литературата“. В тази книга авторите утвърждават, че при „създаване на история на литературата като синтез, история на литературата в наднационален мащаб“ от зрителното поле на изследвача изчезва проблемът за националното своеобразие (и многообразие) в световния литературен процес.

Полемизирайки със западната компаративистика, И. Г. Неупокоева се опира на солидна методология и на значителни теоретико- и историко-литературни изследвания, за да изгради цялостна концепция за системно и сравнително интерпретиране на световната литература като процес. И все пак нейният труд не е механическа комбинация и обобщение на вече изказани истини, а качествено ново изследване, което може да послужи като теогетическа основа за по-детайлни и синтезирани разработки. Авторът възприема делението на Д. С. Лихачов за литературната система, доуточнява я с достатъчно примери от световното словесно изкуство, търси нейните най-съществени нюанси в регионален, зонален и национален мащаб. Но най-важното е, че се обосновават теоретическите координати на термина „система“ — единствена база, която дава всички възможности не само да се детерминират принципите за сравнително изучаване на световната литература, но само да се обособят най-важните историко-културни системи (регионални, зонални, национални), но и да се засегнат най-съществени проблеми на периодизацията на световната литература.

Така аксиоматичната истина-принцип на марксистическото литературознание за многостранната корелация „всемирна история — всемирна литература“ се подчертава многократно, но не като библийски застинала величина. И. Г. Неупокоева обосновава необходимостта от реализирането на широко обобщени системи, издига принципа за обобщения от „висш разред“, достатъчно сложни и многостранни, които съвсем закономерно изискват много по-усложнени изследователски методи, за да може литературата да се изучава като една от формите на общественото съзнание. Оттук и изследванията от този тип изискват творческото внимание да бъде съсредоточено не върху спецификата на литера-

турата, а преди всичко върху съпътствените черти на художественото съзнание. Методично и диалектически диференцирано И. Г. Неупокоева изгражда теоретическите постановки за реализиране на една действително научна „История на всемирната литература“: необходимостта от типологически разработки в психо-социологически план (включително и личността на твореца като социална и психическа категория) е очевидна; обобщеният подход към литературните явления в действителност налага и по-широк поглед върху националната литература, която, поставена в междунационален контекст, автоматически „разширява“ кръга от проблеми (социални, идеологически, естетически), стояли до този момент пред изследвача, тези проблеми стават част от комплексните взаимовръзки (генетически, контактни, типологически) със световния литературен процес.

Наред с възможностите на системния подход авторът очертава и точните координати на сравнителния метод, без който е невъзможно да се оформят макросистемите на всемирната литература. Освен това чрез него най-ярко изпъкват динамичните възможности на подобни системи: както пространствените (историко-културни), така и времените (осъществени в определена историческа епоха) варианти — отгук и синхронното и диахронното им интерпретиране. И необходимостта от творческо-диференцирано прилагане на двата метода.

От особено голямо значение според И. Г. Неупокоева е усъвършенстването на сравнителния метод: точната разработка на основните му изследователски принципи, за да отговаря на задачите, които изисква нашето време, когато интеграцията във всички сфери на духовния живот е неоспорим факт и различните пластове на културата и изкуството се взаимопроникват и обуславят. Затова и функциите на сравнителния метод са по-комплексни в сравнение с миналото, задачите е да се осъществи един синтез на преходните конкретно-исторически изследвания, за да послужи като изходна точка за бъдещи трудове върху спецификата на литературите от даден регион или зона.

В своя труд И. Г. Неупокоева разработва в логично-цикличен план концепциите за съвременното състояние на сравнителния метод: изяснява диалектиката между глобалните мащаби на обобщението и междинните негови звена. На голяма висота са реализирани съществени възможности и нюанси на синхронния анализ, поставя се и въпросът за методиката на комплексния синхронно-диахронен анализ: как историческата и социологическата наука кореспондират с прозренията на художественото творчество. Старателно отграничавайки се от емпиризма на компаративистическите изследвания, авторът на „История на всемирната литература“ възприема термина „структура“ като теоретическа позиция в разработването на про-

блеми от регионален, национален, световен мащаб. Твърде широкият обем на понятието позволява действително един целенасочен комплексен анализ на интернационалните литературни връзки и взаимоотношения. Така структурата в авторова интерпретация (която се базира на статията на М. Б. Храпченко „Типологическо изучение литератури“) е такъв епицентър, който обединява нейния художествен облик със социално-историческата и природата и нейната конкретно-историческа съдържателност. Това е най-сигурната единица-величина, върху която се гради типологическото изучаване на литературата в световен мащаб. Голяма заслуга на И. Г. Неупокоева е и детайлното разработване на понятието „структура“ — с всички нейни микроелементи, провокирани от развитието на личността-художествен характер, концентрирала в себе си многообразна информация от разнообразен характер. И още нещо — важно методологическо указание, което може да ръководи в перспектива изследванията на литературния работник: характерът на всяко изследване-интерпретация зависи от поставената генерална цел: в трудовете с широки панорамни платна, където големите обобщения играят съществена роля, детайлното задълбочено проникване в художествената реалност е неэффективно; обратно, съвсем не е необходимо да се засягат глобални философско-естетически проблеми, когато се изследват в сравнителен план отделни микроструктури (тропи, ритъм, рима и т. н.). Тази диференциация в изучаването на разнородни литературни структури съвсем не означава отказ от комплексен анализ, а по-скоро съзнателно самоограничаване, за да се постигне максимумът в изследването. В това отношение прави впечатление творческата искреност на И. Г. Неупокоева: тя отчита недостатъчната работа в съветската литературна наука върху теоретическата природа на понятието художествена структура като главно ядро на сравнителния метод. С още по-голяма значимост в такъв случай се налагат изводите, които авторът прави в перспективен план, за бъдещите възможности на този метод.

Диалектиката на световния литературен процес би била много едностранчиво обхваната, ако не се отчитат в очевидното им своеобразие отделни звена-системи, които именно провокират тенденциите на литературното развитие. Пък и безперспективна и недалновидна е тази методология и методика на научното изследване, която оперира само с готови обобщения и формули, посочващи предимно закономерностите, без да се държи сметка за разнородността и противоречията. Ето защо И. Г. Неупокоева отделя особено място на системите от културно-исторически тип (регионални, зонални, национални), обосновайки тяхното устойчиво вътрешно единство, динамиката им във времето и пространството и тяхната лабилна връзка със световния

литературен процес. Основната постановка на автора в разработката на тази глава от книгата се свежда до следното: литературата на всеки народ представлява своеобразен влог във всемирната литература не само със своите национални достойнства и особености, но и с несъмнено съществуващите връзки (като обществено достояние на художественото слово) — от генетически, контактен и типологически характер — с останалите литератури в света. Явно е, че за изучаването и класифицирането на подобни широко мащабни системи е необходимо преди всичко нова гледна точка и много по-широк зрителен ъгъл. Вниманието на изследвача трябва да се насочи не само по вертикала на литературното развитие, но да се обхванат и хоризонталните (регионални, зонални, национални) варианти в процеса на общественото съзнание.

Много познания и умения от комплексен характер са необходими на отделни личности и на цели колективи, за да се изследва в неговата всеобхватност даден регион. Твърде много фактори от различно естество трябва да се имат пред вид: взаимодействието между национално и стадиално разнообразни процеси (както сходството в техния историко-културен характер, така и своеобразието на обществените функции на литературата в определен регион); устойчивостта на инерцията и динамизмът във времето на регионалната система; относителната синхронност в регионалния литературен процес, който може да продължи много исторически епохи. Всички тези трудности са подчертани по категоричен начин на страниците на книгата. Може би затова И. Г. Неупокоева отделя необходимото място, за да посочи конкретно основните тенденции на литературното развитие в латиноамериканския регион — като пример и своеобразна насока за бъдещи литературно-системни и сравнителни разработки, които ще обхванат като комплексна величина един континент от духовни ценности, концентрирани в себе си всички епохи.

Колкото до зоналните литературни системи, И. Г. Неупокоева отстранява съзнателно опростенския подход, който е отживял времето си: не е достатъчно да се посочат само сходствата и разликата между литературите в дадена зона или да се обоснове „научно“ ролята на отделните влияния — трябва преди всичко да се разбере и разработи характерното и специфичното в тази зона, като начални точки-варианти на регионалното и световното литературно развитие. Диалектичкото единство между общото и частното е очевидно. От друга страна, диалектиката на зоналното и националното развитие провоява някои изводи, които говорят за многобройните възможности на литературното изследване: историко-икономическите, етническо-географските, езиковите причини, които са оформили съответната зона; динамизмът и подвижността (като категории на времето и пространството) на зоналните литературни

системи и произтичащата от тях приемственост в духовното развитие на народите; богатите възможности за прилагане на синхронния анализ в зоналните системи — оттук и оптималният вариант на изследванията в зоната, което позволява не само сравнителното изучаване на типовете литературно развитие, но и максималното интерпретиране на системата като цяло. Затова се налага единен комплексен подход към генетическите, контактните и типологическите връзки, което представлява необходимо условие за редица успехи в тези области.

И. Г. Неупокоева прилага нов подход и към изучаването на националните литературни системи. За да се обхване типологията в развитието на дадена национална литература, тя трябва да бъде включена в по-широка система. Да се изучи интензивността на взаимодействието между тези системи в зоната означава не само синхронна интерпретация, но и да се посочи в перспектива типологията на световния литературен процес. Много показателно и принципно ново като перспектива за бъдещи изследвания е указанието-уточнение, което И. Г. Неупокоева прави на националната литературна система (за разлика от термина национална литература). Авторът разглежда понятието като вътрешна структура със своите основни принципи на развитие и необходимите връзки с окръжаващата я сфера. Акцентувайки на безспорните взаимоотношения между националната литературна система и съдбата на народа, И. Г. Неупокоева „открива“ най-съществените варианти на тези връзки, които обикновено излизат извън националните рамки и кореспондират със световния литературен процес.

Самата вътрешна логика в архитектурниката на „История на всемирната литература“ налага и последната ѝ глава („Проблеми периодизации истории всемирной литературы“). Сам по себе си този проблем е един от най-трудните дори и в пределите на една национална литература. Но въпросът тук се усложнява предимно от факта, че периодизацията на световния литературен процес е непосредствено свързана с методологията на историческата наука и историята на художествената култура. Трудността значително нараства, когато имаме пред вид неравномерността в художественото развитие на регионалните, зоналните и националните групи литератури. Освен това съвременната наука все още не разполага с достатъчно точна система от критерии за периодизация на литературния процес. И тук авторът изхожда от устойчиво следваната в цялата книга теоретическа постановка на проблема за общите закономерности, които осъществяват връзките между световната литература и история. Затова се възприема в качеството си на основна единица историческата епоха като система от „социално-икономически, общественно-политически и идеологически фактори“. В

корелация с този термин се налага и „литературната епоха“ като основна „единица-мярка“ във всемирната литературна система; литературната епоха, която трябва да бъде детерминирана в цялата ѝ комплексност като съвкупност от исторически, структурни и функционални показатели.

И. Г. Неупокоева определя и най-съществените особености на понятието литературна епоха. Това е особено необходимо, защото от успешното решаване на този проблем зависи системата на критериите за периодизация; посочва се динамично-гъвкавият характер на литературната епоха (и съотношението между период и епоха), вътрешната взаимобусловеност на основните художествени системи в нейните рамки, контактнo-типологическата ѝ връзка с развитието на други изкуства в синхронен план и т. н.

Със забележителна последователност и системност на изложението И. Г. Неупокоева обосновава и основните критерии (като система) за периодизация. Като основа авторът възприема главния принцип на марксистическата наука за периодизация на световния литературен процес: да се разглежда той в съответствие с историческата логика, да се видят причинно-следствените връзки между фактите, събитията, личностите в историята на литературата. От друга страна, трябва да се има пред вид и относителната автономност на литературните феномени, вътрешната закономерност и специфика на литературното развитие.

В труда на И. Г. Неупокоева са представени най-значителните проблеми за класификация и системно-сравнителен анализ на световната литература като процес. От само себе си този „материал“ представлява най-солодното завоевание на съвременното съветско литературознание. Може би самата стриктно поставена цел на изследването не е позволила на автора да вземе отношение към някои съвременни трудове върху социологията на литературата (по-точно постиженията и недостатъците на двете школи: от Брюксел — с главен представител Л. Голдман; от Бордо — Робер Ескарпит). Умното и гъвкаво прилагане на сравнителния метод към действителните постижения на двете школи би довело до интересни резултати (нещо, което няма да противоречи на основната насока на изложението в книгата на И. Г. Неупокоева).

Прави впечатление и един друг проблем, който съзнателно е пропуснат в книгата: личност и художествено произведение (resp. художествен образ). В заключението на книгата си И. Г. Неупокоева убедително обосновава подобен „пропусък“. Но все пак бихме искали да видим и една типология на личностното художествено реализиране. Неслучайно личността като социално-психически и естетически феномен заема едно от централните места в световната наука. Защото „движението“ личност—индивидуалност—художествен характер—микроструктури на творбата — жанр (като система) осъществява

художествената реалност на произведението. А и марксистическа теза е, че комплексният свят на една творба дължи своя живот на авторската концепция за личността, осъществена в процеса на творческия акт.

В този смисъл психо-социологическият подход дава възможност на изследвача не само да проследи еволюцията на личността и индивидуалността в обществото, но и да разкрие метаморфозата на тези две величини в света на художественото произведение. При това гледните точки на социолога и психолога неминимо се обединяват със специфичния подход на естетата, който от формите на произведението открива структурите на обществото и човешката душа. Два взаимно пресичащи се подхода, които биха могли в крайна сметка да осигурят един комплексен анализ.

От друга страна, психо-социологията на твореца е от изключителна важност при сътворяването на едно произведение. Погледът на поета, без да бъде коренно противоположен на обществото, често надхвърля традиционното в психосоциологията на общността. Наблюдавайки света и мислейки за него, писателят наблюдава сам себе си, мисли за своите индивидуални ценности. Литературните форми, сътворени от него, не могат да бъдат дело на един индивидуален каприз: те са синтез на неговата мисъл, защото изпълняват и означават най-съществен контакт, характерен за всички времена: динамичната и лабилна връзка на творческата личност с останалите личности и тяхното обкръжение в света.

А нима литературните форми са самопасивни резонатори, които „отразяват“ прео изпълненията на личността (в обществото и като персонаж)? Те често играят особена активна роля: осъществявайки композицията на художествения образ, те катализират неговата дълбока същност, като предизвикват едно необходимо движение към неговия психо-социален първообраз. Архитектониката на художественото произведение придобива нюансите на живия организъм, истинско експериментално поле за интерпретация от страна на социолога и естетата, възможност за творческо възприемане от съвременния читател. И в това се състои силата на големите художествени произведения (и в частност — на художествения образ): не само да пресъздадат истината на своето време, но и да внушат тази истина посредством художествената правдоподобност на творчеството.

Разбира се, тези разсъждения не са представени с цел да се дадат „указания“ на автора за бъдещата му книга — „Личността на художника и неговото произведение в историята на всемирната литература“ (както въпреки гласи обещанието на И. Г. Неупокоева в заключението на книгата). Те са по-скоро размисли, предизвикани от внимателния прочит на един действително навремен и ценен труд.